

УДК 726.69

ВИРАЖЕННЯ СУТІ ПРОСТОРУ ЦЕРКОВНИХ БУДІВЕЛЬ ЧЕРЕЗ ЗМІСТ І ФОРМУ ЙОГО ПРОЯВЛЕННЯ

Р. Гнідець, к. арх.

Національний університет "Львівська політехніка"

Постановка проблеми. Формотворчий та ідейно-змістовний аспект творення сакрального простору українських храмів виражається чинниками, які структурно наповнюють цей простір через символічно-образне та архітектурно-розпланувальне їх проявлення і є компонентами цього простору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сакральну архітектуру та мистецтво, зокрема значення й сутність сакрального простору, вивчає небагато дослідників. Тематику сучасної храмової архітектури і мистецтва та роль святості й ідеї, змісту й форми у сакральному просторі, його символічно-образного вираження розкривають у своїх дослідженнях такі науковці як: М. Валіс, М.-А. Кріпа, Ж. Гані, О. Хмельовський, Ю. Устинович, Ю. Новосільський, Р. Жук, Ю. Криворучко, М. Рибенчук, Х. Крамарчук, С. Неаполітанський, Пв. Флоренський, М. Гуляницький. Вони розглядають переважно питання про значення сакральної архітектури, храмобудування та символізму, певні засади творення та їхні особливості. Чинники творення сакрального простору, зокрема компоненти його структури: зміст-ідея та форма, якщо й розглядають, то досить поверхово й дещо відірвано від загального контексту просторової структури в храмобудуванні.

Постановка завдання. Завдання нашого дослідження – визначити ідейно-змістове наповнення й формотворче вираження сакрального простору та їхнє значення і роль як компонентів, що разом із знаком-символом творять цей простір у структурі українського храмобудування.

Виклад основного матеріалу. У мистецтві творення храмових будівель і формуванні видимого простору ми не можемо не враховувати його потенційної властивості й особливості його сакральності. Адже Сакрум із латині – це буття реальності, що видобуває людину з глибини небуття і дозволяє їй жити в реальному просторі, який зорієнтований на Небесне-невидиме. Сакрум виявляється в образах, відображених у літургії, в усіх її виявах; в образах, що за допомогою знаків фіксують досконалий ідеал у видимому, проявленому стані. Його також зосереджено в архітектурній конструкції, в її органічній композиції та структурі, в якій геометрія – чинник порядку в архітектурі, а також її глибокий символічний рівень.

Архітектурний простір надає характеру і навіть творить взірець того, на що спрямований її задум; її життєвий простір – особливе слово не в понятійному сенсі, а в сенсі матеріальному й геометричному. Конструкції сакральних будівель завжди визначали згідно з точними планами організації простору, що поєднували цю фундаментальну космічну центричність із символічним втіленням відношення, комунікації, властивого розуміння різних культурових моментів. Християнська (католицька) традиція ніколи не пов'язувала їх лише з якоюсь єдиною, визначеною формою, проте завжди вимагала, щоб кожен проект враховував характер громадської сакральної будівлі, відповідної для звершення Евхаристійної відправи, де кожна Літургія як така зосереджує довкола себе багатство культури проектування, яка своєю особливою мовою виражає її природу. Розглядаючи структуру творення сакрального простору як формотворного, екзистенційного його підґрунтя, можемо побачити, що він виявляється через певні визначені компоненти, а саме: форму, що його проявляє у геометрично-тектонічному аспекті; функціональному призначенні-змістові, закладеному в неї, та метрико-пропорційному його вираженні, яке задає певні параметри, в котрих виявляється візуалізація цього простору в певному визначеному місці. Творення храмової архітектури – її конкретна часопросторова належність. Воно має понадчасовий зміст, а також виконує певні функції служіння Богу. Сприймати його, брати участь у співтворенні – обов'язок кожного християнина [1; 2].

Мистецтво розвивається через пошук і відкриття форми. Форма – найскладніша категорія мистецтва, що містить певний зміст загалом. Аналіз формального змісту мистецтва належить до формотворчих засобів, а аналіз власне змісту – до ідейних, змістовних аспектів мистецтва. Відповідно, як і форма, зміст має форму подання ідеї та власне ідею. Класичну форму і зміст найчастіше розуміємо як комбінацію цих категорій залежно від поставленої мети. Зрозуміло, що форма змісту і зміст форми можуть бути близькими аж до ототожнення, а можуть бути протилежностями, – все залежить від мети митця-автора: формальний чи змістовний бік він обирає для вираження свого задуму. Важливо, що творець діє на підсвідомому рівні. Аналізуючи його, ми можемо розмірковувати над співвідношенням формального і змістовного у сформованому творцем храмовому просторі. Форма форми і зміст форми в архітектурі ототожнюються, коли ми ставимо практичне, прагматичне завдання для форми. Розміщення естетичного, серед інших завдань, властивих для архітектури (функціонального, соціального, психологічного чи економічного), перед формою, архітектурною основою, простором фактично є розділенням форми на форму як таку (видиму й осяжну) та її зміст, тобто декілька змістів, які вона містить; те, що бачить у

ній споживач, коли з естетичного погляду є мистецьким вираженням змісту форми. Хоча в сакральному мистецтві форма форми – це непорушний канон. Як у світському мистецтві, це відповідає чуттєвому, естетичному, фізичному сприйняттю форми, і його акцентація приводить до формалізму в доброму розумінні цього поняття, – форма для форми. Проте в сакральному мистецтві – це потужний засіб, який дає змогу "зупинити" форму, зробити її непорушною, вічною, застиглою й незмінною. Зміст форми і форма змісту храму доволі тісно взаємопов'язані; ідеальні форми (коло, квадрат, хрест) мають чітку однозначну структуру, організовану мінімальною кількістю осей. Вони – немов знак, дорога ритуалу, опорні відзнаки для богослужіння. Свята Літургія певним чином орієнтована в просторі за осями Сходу-Заходу, верху-низу. Так зміст форми переходить у форму змісту; тобто абсолютне форми вже випереджує, провіщає абсолютне змісту. Отже, сакральність святині розпочинається або вже присутня в її формах. Форма самодостатня і вона індукує святість, духовність, є її знаком та провісником. Форма також канонічна, тобто наділена духовністю, святістю самою в собі, присутніми в ній ідеальністю та абсолютном. Це канон форми проглядає крізь її геометрію й текстуру, і фактурні особливості. Будь-яка ідеальність є, безумовно, початком сакральності загалом. Сам храм має складну побудову: чуттєву складову, немов оболонку, якою людина мандрує поглядом, та оболонку ідеальну, вибудовану геометрією, пропорціями, які сприймаються не лише чуттєво, але й взаємопов'язані з універсальністю ідеальних чуттів людини, що кореспондують з відчуттям симетрії, сторін світу, осей ієрархічності та абсолюту [3; 4]. Ієрархічний порядок окреслює суть сакрального мистецтва, яке є твором символічним, а тому має пояснювати за допомогою образів з багаторівневою структурою зв'язок, який утворюється між різними рівнями реальності, виражаючи в аспекті видимого те, що невидиме, і провадити туди людину віруючу. У такій перспективі церковна будівля виступає не просто твором архітектури, а святилищем і святістю. Її функція полягає не лише у "громадженні вірних", а й у творенні середовища-простору, який дає змогу краще виявляти діяння Божих ласк. Архітектура храмового простору втілюється через метрично-числову, обсягово-просторову та формотворну структурну ідентифікацію. Розуміння числа як символу та знака в сакральному просторі церкви або костелу дається через їх розуміння як образу впорядкованого Богом Всесвіту, просякненого злагодженим числовим співвідношенням. Знак-символ у конкретному об'єкті, яким є храм Божий, має визначене місце у просторі й певну форму вираження. Отже, простір творить зовнішню та внутрішню сутність сакральної будівлі, що отримує наповнення й вираження через певні символічні сутності, які втілюються за допомогою різних знакових компонентів [5; 6]. Форма

містить сукупність, цілісність і досконалість. Тому ми повинні вивчати внутрішні закономірності, які утворюють форму, знаючи, що вона непорушна, і що необхідно досягнути її сутність. Форма постає як “первинний тематичний зміст” ширшої концепції, необхідної для розуміння світу образів та алегорій, які водночас дають можливість глибинної інтерпретації історії. Синтез історико-культурних особливостей та символів гарантує правильніше розуміння форми, а це орієнтує нас на глибинне проникнення в концепцію форм. Отже, очевидно, що, звертаючись до форми, ми це здійснюємо у ширшому контексті, вивчаючи не тільки її структуру (складові та визначальні її елементи), а й її образи і значення [9; 10]. Форму уявляють (на першому рівні аналізу) як “структуру” елементів і співвідношень, ієрархічно розподілених для встановлення сукупної єдності. Її три об'єктивні категорії: маса, текстура і колір. Форма матиме повніше і правильніше значення, якщо ми будемо її розуміти як якусь “активну енергію”. Вона поєднує в одну цілість складові її елементи; форму можна вважати “силовим полем”, а не просто геометричним поняттям. Кожен елемент цієї форми має свої масу, текстуру і колір, але поза цим кожний елемент впливає на інший. Наш аналіз має проникнути також у першопочатковий задум форми, щоб виявити до неї ключ-ідею. Отже, необхідно показати (виявити) форму як структуру, складену з елементів і зв'язків – геометричних і живих. Лінії, які окреслюють форму як структуру, підпорядковані певним ритмам, і для того щоб досягти єдності, необхідно вибирати між протилежностями: вагою й легкістю, масою і простором, світлом і тінню [11-13]. Ідея центричної композиції бані в її чергуванні з просторовим хрестом, очевидно, від початку виявилася фундаментальною, змістовою основою пошуків форми, що привели до різних структурних типів і конструктивних варіантів. Ця ідея від самого початку одержала відому автономію стосовно ідеї глибинного розвитку просторів, що формують загалом богослужбову логіку. Проте одночасно вона вносила свої елементи у просторове формування літургічних процесів, які укладали й канонізували практикою одночасно з розвитком архітектурної системи. Канонізували здебільшого форми, безпосередньо пов'язані з богослужбовими відправами, здійсненням священних Таїнств і відправ. Відповідно до “ступеня сакралізації” тих чи інших зон храму встановлювали строгість канону у внутрішньому його просторі. Згідно з цим особливо строго канонізований вівтар із головним престолом і жертвник – головний пункт – місце сакрального притягання (іконостас також стає невід'ємною та сакралізованою частиною вівтарного простору в Східній церкві – авт.). До нього йде шлях “верхнього сходження”, від західного (головного) входу по глибинній осі розвитку храмового дійства, а в протилежність динаміці цієї

осі вісь бані статична. Баня-центр внутрішнього простору, що є своєрідною протиположністю динаміці літургійної дії, звідки такі якості простору: простір “діяльний”, “споглядальний простір” та “понадпростір”. Баня і хрест стають образами, в яких долається “антитеза”. Простір, нанизаний на вісь і гранично “стиснений” у бані, зорозво “опускається” в храм, ніби акумулюючи у рамена просторового хреста. У ньому яскраво простежуються найголовніші образи християнської символіки, покликані до утворення в зорозво сприйнятті храму головних догматів і канонів віровчення про Христову віру та Церкву [7; 8].

Висновки. Отже, ідея, що вкладається у форму храмової будівлі, мала виражати місце перебування-присутності Бога, а саме сакрального простору, який творить це місце. І вся ідея форми храмової будівлі втілена в знаці-символі, що поєднує в просторі Небесне й земне, людину і Бога-Творця. Тобто основні компоненти творення сакрального простору в церковних будівлях виражаються через ідею-форму, значення функціонального наповнення цього простору через видимі й невидимі знаки-символи, що творять видимий образ храму як місця проявлення і присутності Божих Ласк як дару для всіх, що їх потребують.

Бібліографічний список

1. Араухо И. Архитектурная композиция / И. Араухо ; пер. с исп. М. Бакланова, А. Михе. – М. : Высшая шк., 1982. – С. 14-26.
2. Кріпа М. А. Сучасне мистецтво та архітектура і святість знаків / М.А. Кріпа // Сопричастя : Міжнар. богосл. часопис. – Львів : Свічадо, 1999. – Ч. 3 (липень-серпень). – С. 55-64.
3. Неаполитанский С. М. Сакральная геометрия / С. М. Неаполитанский, С. А. Матвеев. – С.-Пб. : Святослав, 2003. – С. 251-260.
4. Криворучко Ю. Канонічність та творчість у сакральній архітектурі // Вісник НУ "Львівська політехніка". – 2006. – № 568. – С. 27-46.
5. Гнідець Р. Архітектура церкви: модерність традиції чи "авангард" / Р. Гнідець // Мистецтво, архітектура, інтер'єр. – Львів : АртСервіс, 2007. – С. 2-5.
6. Wallis M. Sztuki i znaki. Pisma semiotyczne / M. Wallis. Warszawa, 1983. – S. 171-190.
7. Гуляницкий Н. Крестово-купольные храмы Древней Руси: греко-римская традиция. Архитектура мира / Н. Гуляницкий // Запад-Восток. Взаимодействия традиции в архитектуре : материалы конф. – М. : Архитектура, 1993. – Вып. 2. – С. 165-171.

8. Гнідець Р. Традиція сакральної архітектури як чинник утвердження духовності та віри / Р. Гнідець // Вісник Львівського державного аграрного університету : архітектура і сільськогосподарське будівництво. – 2004. – № 5. – С. 204-207.

9. Хмельовський О.М. Теорія образотворення. – Кн. 5. Композиція. – Луцьк : Терен, 2004. – С. 273-288.

10. Гнідець Р. Архітектура українських церков. Конструкція і форма : навч. посіб. – 2-ге вид., випр. і доп. / Р. Гнідець. – Львів : Вид-во НУ "Львівська політехніка", 2009. – С. 29-62.

11. Гнідець Р. Особливості пластики зовнішніх стін в архітектоніці храмових будівель / Р. Гнідець // Будівництво України : наук.-виробн. журнал. – К. : Укрархбудінформ, 2008. – № 2. – С. 27-30.

12. Гнідець Р. Композиційні особливості та категорії просторового формотворення у храмовій архітектурі / Р. Гнідець // Вісник НУ "Львівська політехніка" : архітектура, 2010. – № 674. – С. 281-287.

13. Гнідець Р. Колір як чинник сакралізації форми в архітектурному просторі храмових будівель / Р. Гнідець // Будівництво України : навч.-виробн. журнал. – К. : Укрархбудінформ, 2011. – № 6. – С. 23-32.

Гнідець Р. Вираження суті простору церковних будівель через зміст і форму його проявлення

Розглянуто сакральний простір храмової архітектури, який у своїй формотворчій структурі виражений через певні форми та їх змістовне наповнення, а також співіснування таких креативних його компонентів, як ідея-форма-функція-значення та знак-символ.

Ключові слова: сакральний простір, зміст, форма, ідея, функція, знак-символ.

Hnidets R. Essence the space of the church buildings through from the sense and from in theirs manifestation

This article to consider the sacral space in the temple architecture what is express in ones forming structure through the definite forms and theirs profound be filled. How to coexist like that its creative components, such us idea-form-function-sense and marc-symbol.

Key words: sacral space, sense, form, idea, function, marc-symbol.

Гнидец Р. Выражение сущности пространства церковных зданий, проявленных средством содержания и формы их проявления

Рассмотрено сакральное пространство храмовой архитектуры, которое в своей формообразующей структуре выражено через некоторые формы и их смысловое наполнение, а также совместное существование таких креативных его компонентов, как идея-форма-функция-значение и знак-символ.

Ключевые слова: сакральное пространство, смысл, форма, идея, функция, знак-символ.